

ОДІНІЧНЕ У «САЗІ ПРО СИНІВ ДРОПЛАУГ»**Стаття перша**

Родові саги – з їхніми ґрунтовними генеалогіями та подробицями соціального життя ісландців – можуть викликати прагнення розглядати їх як історичні документи. Однак для дослідника подібні спокуси на цьому не завершуються. Йому, вочевидь, доведеться обирати, яким шляхом просуватися – традиційним, аналізуючи саги, скажімо, з точки зору їхньої достовірності й показуючи, як вони розходяться з іншими джерелами у потрактуванні тих чи інших фактів, подій, осіб; або, відповідно до тенденцій у сучасній науці, відшукувати в сагах свідчення функціонування середньовічного суспільства, відлуння тогочасних релігійних вірувань, моральних цінностей, уявлень про владу, сутність родинних стосунків, особливостей побуту тощо. Як справедливо зазначає Р. Кук, «якщо автори саг могли вигадувати або перероблювати деякі деталі чи події, то вони не могли видумати культуру й суспільство, яке зображувалось ними з такою постійністю. Розуміння цього факту підштовхує нас до соціокультурно-антропологічного підходу...» і змушує звертатися – в тому числі – й до «міфічних, ірраціональних, нереалістичних пластів: снів, віщувань, надприродних істот і ролі долі» [8]. При прочитанні саг під таким кутом зору слід «бути готовим до сприйняття несподіваного, дивного; тут недопустимо мислити строгими категоріями й заздалегідь уявляти, що саме ви шукаєте» [8].

У радянській і пострадянській науці одним з перших використав можливості такого антропологічного підходу відомий медієвіст А. Я. Гуревич. Його праці, які зорієнтовані на міждисциплінарний синтез і присвячені вивченню різних аспектів історико-культурного процесу європейського середньовіччя через категорії людської свідомості та історію повсякденності, свідчать про плідність такої методології, у тому числі – у застосуванні й до саг.

Не сприймаючи родові саги як абсолютно достовірне джерело з історії язичницьких часів, науковці припускають, що вони можуть надати певну інформацію відносно світоглядних уявлень, традиційних поведінкових стереотипів – відповідно або всупереч правилам тогочасного суспільства. У зв'язку з цим наведу слова А. Я. Гуревича, який, аналізуючи «Сагу про Гіслі», свого часу зазначав, що в ній «ліплення образів героїв і ситуацій є таким, що крізь передній план саги «просвічує» інший, вищою мірою значущий – план «Едди», міфу, героїчного минулого. Тим самим і зміст саги набуває нового виміру, а її персонажі підносяться на героїчний п'єдестал» [3, с. 168].

Один з авторів збірника «Другие средние века» (М.-СПб., 1999), присвяченого 75-річчю А. Я. Гуревича, Х. Палссон, писав у статті «Однічне

у «Сазі про Гіслі»», що цей твір - «вікно у світ язичницьких обрядів, декотрі з яких прямо пов'язані з культом Одіна... Якщо в сагах про древні часи Одін часто являється людям — щоразу під новою личиною та новими іменами, — то в сагах про ісландців він, дійсно, згадується рідко. Однак уважний читач у багатьох випадках може відчутти його незриму присутність. У сагах, де головні події розгортаються в Ісландії або де головні герої звідти родом, недостатньо шукати одінічне на поверхневому рівні; найчастіше ці мотиви залягають глибше» [11, с. 254]. Ці слова можна застосувати до багатьох саг – мова йтиме лише про інтенсивність «просвічування» у них міфологічного, одінічного плану. Під «одінічним» розумію визначення сфери певних явищ, предметів, осіб, що вони тією чи іншою мірою співвідносяться з Одіном, міфознаки, які пов'язані з культом цього божества та язичницькими уявленнями скандинавів.

Більшість сучасних дослідників схильні вважати, що саги з'явилися в усній традиції, яка оповідала про події IX – X сторіч і існувала досить тривалий час, доки не була зібрана й зафіксована тими, кого сьогодні називають «анонімними авторами» [8]. Припускається, що текст «Саги про синів Дроплауг» може бути датований першою половиною XIII сторіччя [6, с. 369]. Проте один з ключових її епізодів - битва в Ейвіндовому Долі, у якій брали участь брати Хельгі та Грім, герої твору, - датований фахівцями 998 роком [6, с. 376]. Отож у «Сазі про синів Дроплауг» йдеться, як і в інших родових сагах, про «людей, які жили у перше століття ісландського «народовладдя», тобто приблизно від 930 до 1030 р.» [16, с. 122]. «...Перше століття «народовладдя» - зазначає М. І. Стеблін-Каменський, - це героїчний вік ісландського народу, епоха безроздільного панування язичництва й варварської моралі, відомих нам за найдавнішою ісландською епічною поезією» [16, с. 122].

«Орел кричить рано»

В одній з пісень «Старшої Едди», присвяченій Хельгі синові Хйорварда (*Helgakviða Hjörvarðssonar*), валькірія – Одінова посланниця - заявляє йому, що «орел кричить рано», тобто герой повинен заявити про себе ще в юнацькі роки [15, с. 236].

*«Вождь недолго
с войною медлил,
пятнадцать зим
исполнилось князю,
корда убил он
Хундинга храброго,
властителя многих
земель и людей», -*

сказано у «Першій Пісні про Хельгі Вбивцю Хундінга» (*Helgakviða Hundingsbana in fyrri*) про її героя [15, с. 74]. Випадків, коли той чи інший персонаж саги демонстрував свою героїчну «окремішність», приналежність до кола обраних, у сагах – і королівських, і родових - можна побачити багато.

Скажімо, семирічний Егіль, що йому судилося стати видатним скальдом, знаменитим войовником і героєм «Саги про Егіля», так обійшовся зі старшим від нього років на три хлопцем, який відлупцював Егіля під час гри у м'яч: «Эгиль подбежал к Гриму и всадил ему топор глубоко в голову» [13, с. 131]. Коли про це стало відомо вдома, його мати сказала, «что из Эгиля выйдет викинг и что, когда он подрастет, ему надо будет дать боевой корабль» [13, с. 131 - 132]. Десь у десятирічному віці інший хлопець, Олав син Трюггві, зарубав топірцем убивцю свого вихователя – через певний час Олав Трюггвасон став конунгом Норвегії («Сага про Олава сина Трюггві») [14, с. 101]. «Когда Эйрику исполнилось двенадцать лет, Харальд конунг дал ему пять боевых кораблей, и он отправился в поход, сначала в Восточные Страны, а затем на юг в Данию, а также в Страну Фризов и в Страну Саксов. – йдеться в «Сазі про Харальда Прекрасноволосого» про його сина, майбутнього конунга Ейріка Кривава Сокира. - Этот поход продолжался четыре года. Затем он отправился на запад за море и воевал в Шотландии, Бретланде, Ирландии и Валланде, и этот поход тоже продолжался четыре года. После этого он отправился на север в Финнмёрк и дальше в Страну Бьярмов, где произошла большая битва, в которой он одержал победу» [14, с. 59]. П'ятнадцятирічний Торгейр з «Саги про названих братів» вразив убивцю свого батька «копьем в живот, и тотчас пронзил насквозь, так что тот упал в дверях на руки своим спутникам» [6, с. 124]. Подібні приклади можна множити далі.

Брати з «Саги про синів Дроплауг» теж вписуються в цю схему: «Хельги было тогда тринадцать лет, а Гриму — двенадцать», коли вони вбили Торгріма Сича, який поширював плітки про їхню матір Дроплауг. При цьому першу роль у помсті відіграв саме старший брат: «Хельги метнул в него (Торгріма Сича. – А. В.) копьё и пронзил насквозь. Торгрим тут же упал на землю мертвый» [12, с. 220].

«Звиклий до дороги»

Старший син Дроплауг, Хельгі, «был высок ростом, красив, силен, заносчив и весел. Хозяйство было ему не по нутру. Он был искуснейший воин» [12, с. 218]. Хельгі Дроплаугсонар – людина активного способу життя. Після помсти за образливі плітки навколо імені матері він, як сказано у сазі, «...изучал законы... брал на себя многие тяжбы против людей Хельги сына Асбьёрна и вел их как истец» [12, с. 221]. Разом з Грімом Хельгі їздив висватати за брата дочку бонда Інґ'яльда. Після весілля Хельгі роз'їжджає між своїм двором у Хрестовій Затоці та домом брата. Потім Хельгі син Дроплауг бере участь у тяжбі проти Хельгі сина Асбйорна на боці Храфнкеля. Пізніше, весною, «Хельги сын Дроплауг выехал на Пески Гейрольва и вызвал Торда на альтинг за укрывательство чужих овец и кражу молока. <...> и все сочли, что тяжба удалась Хельги сыну Дроплауг на славу» [12, с. 224]. Далі йдеться про те, як Хельгі, захищаючи сімейну честь чоловіка на ім'я Торстейн, убив залицяльника його дружини, своєї родички, після чого ще й виграв тяжбу про перелюбство. Після цього Хельгі виявився

замішаним в історії з убивством – не без участі матері, Дроплауг - свого вітчима Халльстейна, і йому було приписано виїхати з країни на три роки, інакше його оголосять поза законом. Але «Хельги син Дроплауг не пытался выехать из страны. <...> Братья ездили на все тинги и сходки в округе, словно Хельги и не был вне закона» [12, с. 226]. Знаходить Хельгі час і для спілкування з подругою, Товою на прізвисько Нічне Сонце. І це далеко не повний перелік справ, до яких був причетний старший з синів Дроплауг.

Отож, Хельгі – постійно в русі, це – людина, яка прагне бути у гушавині сучасного життя, яка відчуває себе спроможною братися за будь-яке діло й вести його до кінця. Хельгі, образно кажучи, завжди в дорозі. Я не випадково акцентував увагу на цій рисі героя саги: стан мандрівника, руху, шляху був звичним станом людини епохи вікінгів. Аналізуючи східноєвропейські сюжети й мотиви у королівських сагах, Т. М. Джаксон зазначає, що в них досить часто зустрічаються «повідомлення про походи скандинавських вікінгів на схід «в Аустрвег (Східним шляхом)»: вони або включаються у низку воєнних пригод (як напад Олава Харальдссона на Ейсюслу, який являв собою лише одну з його численних битв на Балтиці), або постають як елемент позитивної характеристики конунга-вікінга (на кшталт «він був відважним воїном і часто плавав у Аустрвег»)» [5, с. 21]. Назви «Austrvegr» (vegr - путь; сторона), «Vestrvęgir» (у шведському рунічному написі), «Suđrvegar» (у «Старшій Едді», «Сазі про побратимів», в «Огляді саг про норвезьких конунгів») та «Norđrvegar» (у «Старшій Едді») первісно, на думку дослідниці, були позначеннями «(можливо, цілком конкретних) численних шляхів (маршрутів) (скандинавів. – А. В.) на схід, захід, південь та північ» [4, с. 121]. Не випадково серед найтипівіших рис конунгів-вікінгів були «територіальна й соціальна мобільність, енергійність, <...> готовність до радикальних перетворень» [9, с. 51].

Ставлення до малорухливого, «сидячого» життя у добу вікінгів не було схвальним. Сам Одін під час мандрівки у царство смерті Хель («Сни Бальдра» (*Baldrs draumar*) у «Старшій Едді») назвався вьольві ім'ям «Вегтам», що означає «звиклий до дороги» [15, с. 158, 250]. А у «Промовах Високого» (*Hávamál*) Одін іронічно висловлюється про тих, хто, сидячи вдома, робить вигляд, що вони начебто знають все про «все на світі»:

*Муж неразумный
все знает на свете,
в углу своем сидя;
но не найдет он
достойных ответов
в дельной беседе* [15, с. 18].

Насправді, повчає Високий,

*Знает лишь тот,
кто много земель
объездил и видел...*

Про себе ж Одін повідомляє, що він «странствовал много» [15, с. 19].

Шляхи розкресливали світ богів і світ людей в уявленні людини епохи вікінгів, і на цих шляхах сповна реалізовувався життєвий потенціал тих, хто подібно Хельгі синові Дроплауг, ставав героями саг. «Ідеологічно цей потенціал концентрувався у «схемі Одіна», яка синтезувала поезію та війну, жагу влади й слави, жінок і багатства» [2, с. 252].

Смерть через зраду

Перед смертю Хельгі син Дроплауг бачить віщий сон: «Мне казалось, — говорит Хельги, — будто мы едем той же дорогой, что теперь, и поднялись в Эйвиндову Долину к Телячьему Пригорку. Потом навстречу нам выбежало восемнадцать, а может быть, двадцать волков, и один был намного крупнее прочих. Мы хотели занять пригорок, но не успели. А они сразу напали на нас, и один разорвал мне щеку и раздробил челюсть, но тут меня разбудили» [12, с. 230]. Як відомо, такі фатальні сни є загальним місцем у сагах. Пророчий сон за участю вовків наснився, приміром, Гіслі з «Саги про Битву на Пустощі», який теж незабаром був убитий: «...ему снилось, что они стоят на Золотом Лугу и на них напало множество волков, и они яростно наседали на них...» [6, с. 89]. У скандинавській міфології вовки – тварини Одіна, його супутники Гері та Фрекі, які супроводжують повелителя мертвих. У «Промовах Грімніра» (*Grímnismál*) йдеться про те, що Одінову Валгаллу можна розпізнати так:

*Легко отгадать,
где Одина дом,
посмотрев на палаты:
волк там на запад
от двери висит,
парит орел сверху* [15, с. 36].

У поезії скальдів вовки згадуються в зв'язку з бойовищем, улюбленим заняттям Отця Ратей¹, з трупами – їжею цих «псів Одіна». До речі, під час Загибелі Богів (Ragnarökr) «Один в золотом шлемі і красивій броні і с копьём, что зовется Гунгнир ...выходит на бой с Фенриром Волком. <...> Волк проглатывает Одина, и тому приходит смерть» (*Gylfaginning*) [10, с. 52 - 53]. Отож, вовча природа Одіна принесла йому смерть [1].

Хельгі у бою тримається як управний воїн. Сага повідомляє: «Щит Хельги сына Дроплауг был совсем изрублен, и он увидел, что так дело не пойдет. Тогда Хельги показал свое боевое искусство и отбросил щитом меч Хьярранди вверх, а сам переложил свой меч в левую руку и ударил им Хьярранди. Удар пришелся в бедро, но меч кость не взял, а распорол ногу до колена; Хьярранди сразу стал непригоден к бою. И в тот миг, когда Хельги отвел щит, Хьярранди нанес ему удар, и меч отскочил Хельги в лицо, пришелся в челюсть и снес нижнюю губу.

Тут Хельгі сказав:

¹ В одній з віс, наведених у другій частині «Книги про зайняття землі», битва поійменована «клопоти Гаута (Одіна. – А. В.)» [7].

— Нікогда не был смазлив, да и ты красоты не добавил.

Затем он поднял руку, заправил бороду в рот и закусил ее, а Хьярранди осел и опустился на землю» [12, с. 232 - 233].

Хельгі був убитий людиною, від якого він не чекав зрадництва: Ецурові, хоч той і був зятем його зятятого ворога Хельгі сина Асбйорна, син Дроплауг довіряв повністю. «- Там ты стоишь, Эцур, — сказал Хельги, — и я не остерегаюсь тебя, ибо ты окропил меня водой.

Эцуру пришлось быстро принимать решение, ибо теперь от него зависела жизнь одного из тезок. – читаємо в сазі. - И выбор Эцура был таков, что он поразил Хельги сына Дроплауг копьем, и оно пронзило того насквозь.

Хельги пошел на копье и сказал Эцуру:

— Тут ты меня предал» [12, с. 233].

Через давній язичницький обряд кроплення водою, який згадує в останні хвилини свого життя Хельгі, дитина присвячувалася богам² і сприймалася як рідня. Вбивство ж того, з ким ти поріднився, вважалося злочином. Однак подібні злочини були «освячені» язичницькими богами-асами (у «Молодшій Едді» (*Gylfaginning*) розповідається про те, як аси обдурили майстра, котрий пообіцяв звести навколо Мідгарда величезні стіни, неприступні для велетнів). Більше того, найпершим зрадником і клятвoporушником був сам Одін. У «Промовах Високого» (*Hávamál*) сказано:

Клятву Один

дал на кільце;

не коварна ли клятва? [15, с. 24].

У «Прядці про Сьорлі» («Сага про Хедіна й Хегні») (*Sörla þáttur eða Heðins saga ok Högna*), приміром, завдяки підступам Одіна герої стають залятими ворогами через порушення Хедіном побратимської клятви.

Доводячи приналежність родової саги до епосу, А. Я. Гуревич, зокрема, пише: «При описі героїчної кончини головного персонажа саги... його подвиги настільки інтенсифікуються (герой продовжує битися проти багатократно переважаючого противника, навіть будучи тяжко пораненим; зброю можна вирвати з його руки лише після того, як вона відрубана й т. п.), що їхня висока оцінка не викликає сумнівів. Але ці судження важко назвати авторською оцінкою - ...автор, власне, тільки передає думку колективу [3, с. 117]. Будучи прохромлений списом (зброя Одіна - володаря магічного списа Гунгнір, який бив без промаху), Хельгі поводить себе як справжній епічний герой: «Эцур увидел, что Хельги обратился против него и может достать его мечом. Тогда он отпихнул от себя копье с телом, и древко ткнулось в землю, а Эцур освободился.

Увидев, что он не достанет Эцура, Хельги сказал:

— Я опоздал, но и ты был проворен.

² До речі, ім'я старшого сина Дроплауг якраз і пов'язане зі світом богів – Хельгі (Helgi) означає «священний», «присвячений» [богам] [7, с. 13]).

Потом он осел в снег. Так окончилась жизнь Хельги сына Дроплауг» [12, с. 233].

Хельгі, старший син Дроплауг, склав голову у битві в Ейвіндовому Долі, намагаючись в останню мить свого життя дотягнутися до ворога мечем, і, за язичницькими віруваннями, мав потрапити до числа ейнхеріїв – обранців бога Одіна, його прийомних синів.

Література

1. Бедненко Г. Образ Волка у индоевропейцев // <http://nentis.itorsuum.ru/mythology/wolf.html>
2. Головнёв А. В. Антропология движения (древности Северной Евразии). – Екатеринбург: УрО РАН; «Волот», 2009. – 496 с.
3. Гуревич А. Я. «Эдда» и сага. – М.: Наука, 1979. – 192 с.
4. Джаксон Т. Н. Исландские королевские саги как источник по истории Древней Руси и её соседей. X – X вв. // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1988 – 1989 гг. – М.: Наука, 1991. – С. 5 – 169.
5. Джаксон Т. Н. Исландские королевские саги о Восточной Европе (с древнейших времён до 1000 г.). Тексты. Перевод. Комментарий. – М.: Наука, 1993. – 303 с.
6. Исландские саги. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 648 с.
7. Книга о занятии земли // <http://norse.ulver.com/src/lmb/2ru.html>
8. Кук Р. Искусство и история в исландских родовых сагах // <http://www.ulfdalir.ru/>
9. Лебедев Г. С. Конунги-викинги (к характеристике типа раннефеодального деятеля в Скандинавии) // Политические деятели Античности, Средневековья и Нового времени. Индивидуальные и социально-типические черты: Межвузовский сборник. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. – С. 44 – 53.
10. Младшая Эдда. – Л.: Наука, 1970. – 138 с.
11. Палссон Х. Единичное в «Саге о Гисли» // Другие средние века. - М.-СПб.: Университетская книга, 1999. – С. 253 – 266.
12. Сага о сыновьях Дроплауг // Исландские саги. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – С. 215 – 243.
13. Сага об Эгиле // Исландские саги. – М.: Гослитиздат, 1956. – С. 61 – 251.
14. Снорри Стурлусон. Круг Земной. - М.: Наука, 1980. - 687 с.
15. Старшая Эдда. Древнеисландские песни о богах и героях. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1963. – 259 с.
16. Стеблин-Каменский М. И. Культура Исландии. – Л.: Наука, 1967. – 184 с.
17. Хлезов А. А. Дружина Севера как исторический феномен // <http://norse.ulver.com/articles/scand/index.html>

Анотація

Стаття репрезентує спробу спроектувати певні атрибутивні ознаки персонажів однієї з «саг про ісландців», «Саги про синів Дроплауг», на деякі характерні властивості верховного бога скандинавів-язичників Одіна, уявлення про які відбилися в еддичних та інших сагових текстах. Матеріал статті може прислужитися при намаганні акцентувати риси одінічного героя в дійових особах родових саг у контексті Одінового культу, язичницьких традицій скандинавів. Публікація сприятиме ідентифікації в «Сазі про синів Дроплауг» свідчень функціонування середньовічного суспільства, розпізнаванню в конкретному саговому тексті відлуння тогочасних релігійних вірувань, моральних цінностей, особливостей побуту тощо.

Ключові слова: середньовічне суспільство, родові саги, язичницька традиція, культ Одіна, «Старша Едда», «Молодша Едда».

Аннотація

Статья представляет собой попытку спроектировать определенные атрибутивные признаки персонажей одной из «саг об исландцах», «Саги о сыновьях Дроплауг», на некоторые характерные свойства верховного бога скандинавов-язычников Одина, представление о которых отразилось в эддических и других саговых текстах. Материал статьи может быть полезен при стремлении акцентировать черты одинического героя в действующих лицах родовых саг в контексте культа Одина, языческих традиций скандинавов. Публикация поможет идентификации в «Саге о сыновьях Дроплауг» свидетельств функционирования средневекового общества, распознаванию в конкретном саговом тексте отражения тогдашних религиозных верований, моральных ценностей, особенностей быта и т. д.

Ключевые слова: средневековое общество, родовые саги, языческая традиция, культ Одина, «Старшая Эдда», «Младшая Эдда».

Summary

The article is an attempt to design a specific characters' attribute of one of the "sagas of the Icelanders", "The Droplaug Sons Saga" on some of the characteristic properties of the supreme god of the pagan Scandinavians Odin, the idea of which was reflected in Eddic and other saga texts. The material can be useful in an effort to accentuate the features of the odinic hero in the characters of family sagas in the context of the cult of Odin, the Scandinavian pagan traditions. The published work will contribute to the identification of evidences of medieval society functioning in "The Droplaug Sons Saga", and recognition of the then religious beliefs, moral values, life peculiarities and so on in specific saga text.

Key words: medieval society, family sagas, pagan tradition, Odin cult, "The Elder Edda", "The Younger Edda".